

3. RETROSPEKTIVNÍ ANALÝZA VÝVOJE OSÍDLENÍ JMK V MODERNÍM OBDOBÍ

Popisujeme-li vývoj městských sídel v pre-industriálním období, jde primárně o zdokumentování jednotlivých etap růstu měst. Tyto růstové změny však nereprezentují systémovou transformaci směřující od agrární společnosti ke společnosti městské. Teprve komplexní urbanizační proces představuje systémovou změnu prostorové organizace společnosti, ve které je samozřejmě územní koncentrace obyvatelstva do městských sídel významným faktorem, nicméně v těsné souvislosti s industrializací, procesy demografického přechodu a změnami životních stylů a preferencí (Horská, Maur, Musil, 2002, Hampl, Gardavský, Kühnl, 1987).

Počátky tzv. klasické urbanizace jsou obvykle dávány do souvislosti s industrializací a datovány pro evropský (tedy i český) prostor do období poloviny 18. století. Průmyslová revoluce bývá často označována jako druhá městská revoluce. Ač se jednalo spíše o evoluční proces, přinesla industrializace v poměrně krátkém časovém úseku řadu změn do fungování sídelního systému, stejně jako do vnitřní struktury industrializujících se měst. Zatímco manufakturní způsoby výroby byly kapitálově relativně nenáročné, pracovní intenzivní a flexibilní vůči poptávce, průmyslová produkce již představuje kapitálově náročnější mód výroby reagující svým masovým charakterem spíše na růst populace nežli strukturu jejích potřeb. Intenzita industrializačního procesu významně závisela na takových faktorech, jako je efektivní propojení hutního a těžebního průmyslu, nabídka pracovní síly se zkušenostmi z předcházející manufakturní výroby, dostatečná poptávka na místních trzích a možnost levné dopravy výrobků na trhy vzdálenější. Poměrně důležitým symptomem a současně i podmínkou industrializačních změn bylo zdokonalování komunikační sítě. Zlepšování silničních spojení a následné budování železniční sítě přispělo k posílení horizontálních vztahů a k prostorově širšímu provázání sídelního systému, ať už z hlediska obchodních či migračních vazeb.

Rámeček 3.1

VÝVOJ VENKOVSKÉHO OSÍDLENÍ

Ve 13. století byl na našem území pravděpodobně historicky nejvyšší počet sídel, drtivá většina z nich přirozeně venkovských. Základním předkolonizačním typem sídel byly nepravidelně strukturované hromadné vsi s tzv. úsekovou plužinou, tj. tvořené shluky domů obklopených příslušejícími pozemky. Vnitřní a vnější kolonizace znamenaly mj. nástup nových půdorysných typů lokalizovaných obcí – návěsí, ulicové či lesní/údolní lánové. Pro nížinné oblasti Moravy byly typické relativně velké vesnice s vřetenovou návší, často kombinované se silničními/ulicovými půdorysnými typy. Ve vyšších polohách Českomoravské či Dražanské vrchoviny se soustředěný návěsí typ transformoval do rozvolněnější podoby lesní návěsí vsi. Husitské války a třicetiletá válka znamenaly hlavní spouštěče prostorové re-organizace venkovského osídlení projevující se mj. ve znatelné redukci počtu, resp. velikosti venkovských sídel. V jihomoravském historickém prostoru se již v předbělohorském období nacházely populačně nejmenší obce v hornatějších oblastech Boskovicka, Blanenska a Tišnovska, největší koncentrace obyvatel pak vykazovaly obce na jihovýchodní Moravě. Druhá polovina 17. století přinesla určitou stabilizaci sídelní struktury. Ta byla významněji přetvářena až v období hospodářských reforem v 70. a 80. letech 18. století, kdy byla v rámci tzv. raabizačního procesu (rozdělování původně vrchnostenské půdy) zakládána nová zemědělská sídla (na jižní Moravě např. Josefov u Hodonína či Kašnice u Klobouk).

V období průmyslové revoluce byl populační vývoj řady venkovských obcí v blízkosti průmyslových center ovlivněn nárůstem dělnického (nezemědělského) obyvatelstva; v tomto období docházelo k prvotnímu funkčnímu propojování městských a venkovských sídel na bázi každodenní pracovních vazeb.

Další výraznější zásahy do dynamiky vývoje venkovského osídlení proběhly v období socialismu. Patří sem především kolektivizace zemědělství, regulace rozvojové dynamiky sídel prostřednictvím tzv. střediskové soustavy osídlení a integrace původně samostatných sídel do větších administrativních celků.

3.1 VÝVOJ SÍDELNÍHO SYSTÉMU V OBDOBÍ PRŮMYSLOVÉ REVOLUCE

Do středoevropského prostoru pronikaly inovativní průmyslové technologie zejména ze Saska a Slezska; tento difúzní proces však v našem prostředí až na výjimky neinicioval vznik nových průmyslových měst na zelené louce (jako například v Anglii), industrializace probíhala především v rámci stávající sítě městských i neměstských sídel (Horská, Maur, Musil, 2002). Zprůmyslnění představovalo strukturální změnu v dosavadním vývoji sídelního systému; přímá úměra mezi hustotou zalidnění a zemědělskou výnosností krajiny byla nahrazena vztahem odvozujiícím hustotu zalidnění od intenzity nezemědělských aktivit (Srb, 2004, Fialová et al., 1996). Výhodiskem pro nastartování intenzivních industrializačních procesů byla jednoznačně předchozí přítomnost protoindustriálních aktivit, které ve spíše venkovské krajině vytvářely semiurbánní strukturu odlišnou od zemědělských oblastí (Horská, Maur, Musil, 2002). Vedle textilních měst a osad pak začaly od 30. let 19. století ekonomicky růst také sídla v blízkosti těžby uhlí či železné rudy (Ostravsko, Slánsko, Kladensko, Plzeňsko). Od první třetiny 19. století dochází na našem území k intenzivnímu rozvoji železničního podnikání – vedle Severní dráhy císaře Ferdinanda spojující přes moravské území Vídeň s Haličí byly dále propojeny Vídeň s Prahou a severočeské průmyslové oblasti se Saskem a Prahou (Srb, 2004, Horská, Maur, Musil, 2002).

Původní statický sídelní systém, výrazně determinovaný přírodními podmínkami se postupně transformoval do systému nodálních celků různé hierarchické úrovně, vnitřně integrovaných procesy mobility obyvatelstva, komodit či kapitálu (Hampl, 1996).

V jihomoravském prostoru se v závěru 18. století začalo zejména Brno profilovat jako výrazné středisko manufakturní soukenické a vlnářské produkce. Jako jedno z mála českých měst se svým charakterem přibližovalo západoevropským průmyslovým jádrům. Brno se stalo centrem plošně rozsáhlejší průmyslové oblasti zahrnující jak bezprostředně sousedící předměstí (Královo Pole, Židenice), tak (prostřednictvím intenzivních ekonomických vazeb) i vzdálenější městská sídla (Rosicko-Oslavansko, Blanensko, Slavkovsko). Liniově se průmysl rozvíjel podél toku Svitavy na ose Brno – Moravská Třebová.

Rozmístění rané industrializace bylo velmi nerovnoměrné – rozsáhlé části jižní Moravy (Znojensko, Břeclavsko a Hodonínsko) nebyly v průběhu 19. století zprůmyslňováním významněji dotčeny. Vybrané obce v neindustrializovaných regionech jižní, resp. jihozápadní Moravy v první polovině 19. století náležely k depopulačním. Agrární charakter jižní Moravy vedl v pozdějších fázích industrializace k silnému rozvoji zpracovatelského průmyslu spojenému se zefektivňováním zemědělské výroby. Cukrovarnictví, lihovarnictví či výroba sladu byly typickými drobnými průmyslovými aktivitami lokalizovanými v menších městských sídlech agrárního charakteru.

Zprůmyslňování malých moravských měst vytvářelo podmínky pro formování specifické vrstvy tzv. kovozezemělců kombinujících práci v průmyslu se zemědělskými aktivitami; část průmyslového dělnictva si tak dlouhodobě zachovávala venkovský způsob života (*fenomén kovozezemělců byl zřetelný i později v etapách tzv. socialistické industrializace*).

Populační vývoj jednotlivých jihomoravských sídel v průběhu 19. stol. (pro vybraná města viz tabulky 2.1 a 3.1) byl ve většině případů důsledkem kombinovaného působení řady individuálních faktorů. Viditelný je vliv dopravní polohy a napojení na tehdy vznikající železniční síť (případ Hodonína, Břeclavi či Blanska), či těžby nerostných surovin (Rosice). Patrný je také vliv hospodářské krize 60. až 80. let 19. století, která zapříčinila emigraci především z drobných venkovských městeček a do jisté míry posílila obecné urbanizační trendy stěhování obyvatelstva do větších (průmyslových) center.

3.2 VÝVOJ SÍDELNÍHO SYSTÉMU V PRŮMYSLOVÉM OBDOBÍ OD DRUHÉ POLOVINY 19. STOLETÍ

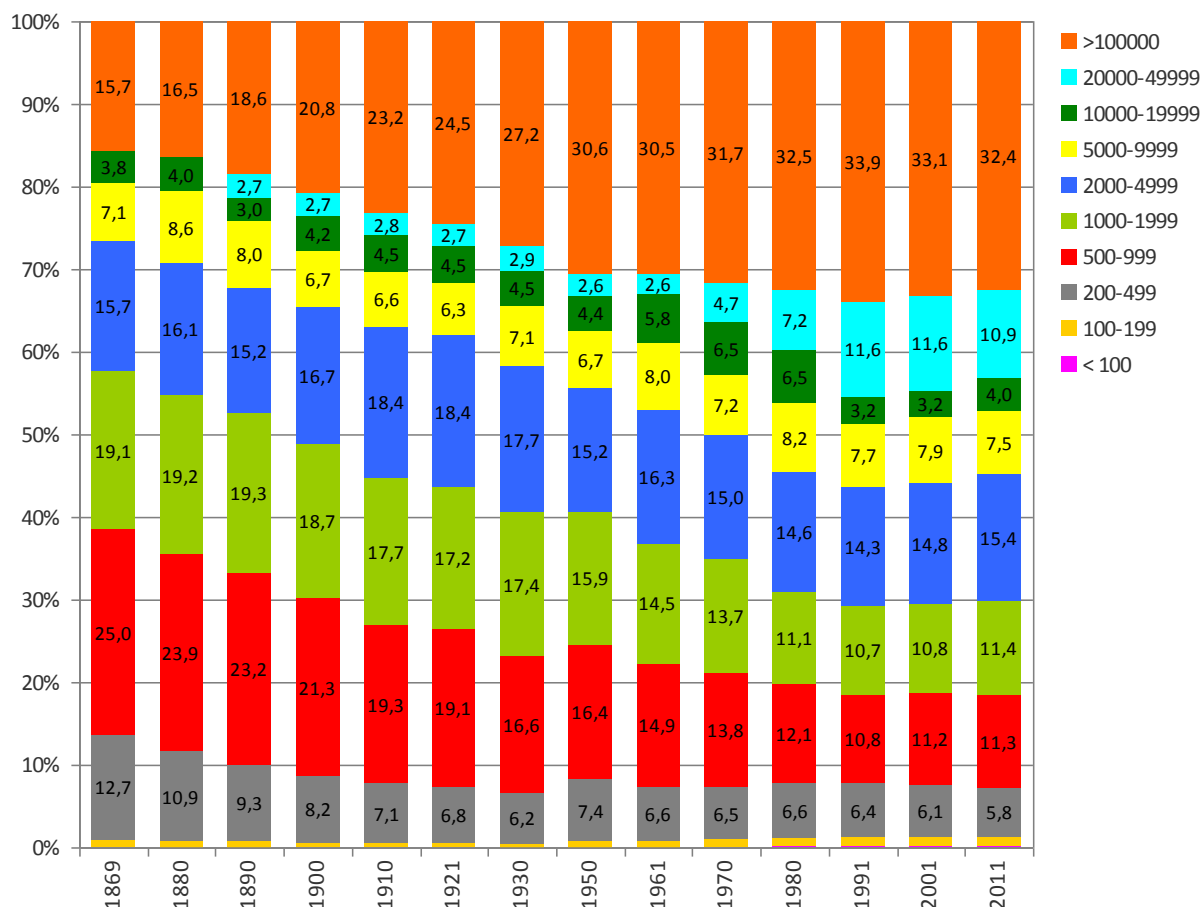
Dlouhodobý časový vývoj přírůstků městského obyvatelstva (jako dílčího indikátoru mnohem širšího urbanizačního procesu) není v případě území ČR zcela plynulý (Srb, 2004). Musil (Horská, Maur, Musil, 2002) na základě studia vývoje absolutních přírůstků počtu obyvatel u měst s více než 10 000 obyvateli rozlišuje 3 zřetelné vývojové fáze strukturující období, které lze zjednodušeně nazývat industriálním. První fází je období klasické industrializace (1869 – 1910), kdy docházelo k intenzivnímu růstu měst střední velikosti (20 000 – 50 000 obyvatel); další časový úsek vymezený censy v letech 1910 a 1950 Musil nazývá obdobím velkoměstské urbanizace – jde tedy o etapu rychlého růstu velkých měst (nad 50, resp. 100 tisíc obyvatel), kdy byla průmyslová výroba jako urbanizační faktor silněji doplňována také rozvojem služeb. Třetí etapa tzv. socialistické urbanizace mezi roky 1950 a 1980 (resp. 1991) je fází rychlého růstu malých a středních měst a současně velice utlumené velkoměstské urbanizace.

Úvodní fáze průmyslové revoluce, zejména protoindustrializační období, nedaly vzniknout příliš silným koncentračním tendencím obyvatelstva. Až v polovině 19. století odstartovaly výraznější změny směřující od relativně homogenního prostorového vzorce preindustriální společnosti k prostorové struktuře industriální, typické zvýšenou územní nerovnoměrností rozmístění obyvatelstva (Hampl, Gardavský, Kühnl, 1987).

Tab. 3.1: 30 největších měst JMK dle počtu obyvatel v letech 1869, 1880, 1890, 1900 a 1910
Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005, I. díl, ČSÚ, 2006

město	1869	město	1880	město	1890	město	1900	město	1910
Brno	104 977	Brno	120 122	Brno	145 782	Brno	176 645	Brno	216 709
Znojmo	15 606	Znojmo	18 740	Znojmo	21 153	Znojmo	23 316	Znojmo	25 840
Vyškov	10 103	Vyškov	10 747	Břeclav	12 014	Břeclav	13 794	Břeclav	16 745
Mikulov	7 173	Břeclav	9 712	Vyškov	11 270	Vyškov	11 921	Vyškov	12 801
Ivančice	6 796	Mikulov	7 642	Hodonín	8 482	Hodonín	10 233	Hodonín	12 197
Břeclav	6 683	Ivančice	6 513	Mikulov	8 210	Mikulov	8 092	Mikulov	8 043
Boskovice	6 204	Hodonín	6 512	Ivančice	6 989	Ivančice	7 265	Ivančice	7 777
Hodonín	5 202	Boskovice	6 119	Boskovice	6 443	Kyjov	6 819	Blansko	7 562
Kyjov	5 185	Blansko	5 565	Kyjov	6 079	Boskovice	6 547	Kyjov	7 397
Letovice	5 152	Kyjov	5 564	Letovice	5 561	Blansko	6 278	Boskovice	7 306
Blansko	5 002	Strážnice	5 229	Blansko	5 545	Letovice	6 121	Letovice	6 850
Strážnice	4 957	Bučovice	5 148	Strážnice	5 211	Veselí n. M.	5 542	Bučovice	5 731
Bučovice	4 852	Letovice	5 054	Bučovice	5 205	Bučovice	5 427	Veselí n. M.	5 676
Veselí n. M.	4 677	Veselí n. M.	4 894	Veselí n. M.	5 120	Strážnice	5 217	Strážnice	5 411
Rousínov	4 281	Pohořelice	4 170	Pohořelice	4 372	Pohořelice	4 434	Rousínov	4 581
Bzenec	3 874	Rousínov	4 122	Bzenec	4 225	Bzenec	4 271	Bzenec	4 468
Rosice	3 676	Bzenec	3 756	Rousínov	4 138	Rousínov	4 146	Pohořelice	4 444
Pohořelice	3 553	Slavkov u B.	3 487	Slavkov u B.	3 919	M. Krumlov	3 763	Slavkov u B.	4 123
Slavkov u B.	3 305	Valtice	3 435	Valtice	3 659	Valtice	3 742	Oslavany	4 073
Tišnov	3 109	Hustopeče	3 302	Hustopeče	3 654	Slavkov u B.	3 703	Valtice	4 059
Hustopeče	3 106	M. Krumlov	3 215	Ivanovice n. H.	3 416	Hustopeče	3 603	Šlapanice	4 019
M. Krumlov	3 020	Ivanovice n. H.	3 184	M. Krumlov	3 398	Vracov	3 594	Vracov	3 922
Miroslav	3 017	Tišnov	3 182	Tišnov	3 379	Tišnov	3 567	Tišnov	3 918
Dolní Kounice	2 967	Miroslav	3 097	Vracov	3 363	Ivanovice n. H.	3 543	Dubňany	3 842
Valtice	2 946	Rosice	3 058	Miroslav	3 267	Miroslav	3 487	M. Krumlov	3 833
Oslavany	2 832	Drnholec	3 024	Oslavany	3 134	Oslavany	3 481	Rosice	3 817
Židlochovice	2 826	Oslavany	3 001	Rosice	3 055	Rosice	3 398	Ivanovice n. H.	3 784
Drnholec	2 808	Vracov	2 999	Drnholec	3 045	Šlapanice	3 226	Miroslav	3 672
Ivanovice n. H.	2 757	Klobouky u B.	2 829	D. Kounice	2 928	Dubňany	3 154	Hustopeče	3 473
Klobouky u B.	2 687	D. Kounice	2 802	Šlapanice	2 895	D. Kounice	3 076	D. Kounice	3 300

Obr. 3.1: Podíl velikostních kategorií obcí JMK na celkovém počtu obyvatel (1869 – 2001)
Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005, I. díl, ČSÚ, 2006

Graf v obrázku 3.1 naznačuje rostoucí podíl velkoměstského osídlení (v JMK reprezentovaného pouze městem Brnem), resp. rostoucí podíl regionálních městských center na celkovém počtu obyvatel kraje. Ze související tabulky 3.2 vyplývá, že ještě do roku 1900 byla populačně celkově nejsilnější skupinou sídel kategorie obcí s 500 až 999 obyvateli, výsledky cenzu z roku 1910 již vypovídají o dominujícím populačním nárůstu Brna. Tabulka 3.3 pak poukazuje na dlouhodobě silné zastoupení obcí JMK právě ve velikostní kategorii 500-999 obyvatel, resp. v kategorii 1 000-1 999 obyvatel (zde je ovšem nutné si uvědomit, že údaje v tabulkách jsou přepočítány na správní členění ČR platné k 1.1. 2005).

Prostorové koncentrační tendence obyvatelstva lze popsat i počtem, resp. podílem obcí, ve kterých žila polovina obyvatelstva kraje (*jedná se o variaci na tzv. Lorenzovu křivku zachycující míru nerovnoměrnosti rozložení obyvatelstva v daném souboru obcí; v konkrétním případě pracujeme s počty obyvatel přepočítanými na územní strukturu obcí JMK platnou v roce 2005 – tj. 673 obcí*). Zatímco v roce 1869 žila polovina populace JMK v 78 největších obcích (druhá polovina tedy v 595 obcích), v roce 1900 v 60 obcích, v roce 1930 v 39 a v roce 1970 už pouze ve 20 největších obcích (je zajímavé, že při zkoumání změn v rozložení obyvatelstva v období 2001 – 2011 postihuje daný ukazatel mírné dekoncentrační trendy – zatímco v roce 2001 byla polovina obyvatelstva kraje koncentrována ve 13 obcích, v roce 2011 už ve 14 obcích).

Tab. 3.2: Počet obyvatel v jednotlivých velikostních kategoriích obcí JMK
Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005, I. díl, ČSÚ, 2006

kategorie	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930
< 100	0	0	98	91	80	75	75
100 - 199	5 998	5 923	5 979	4 479	4 924	5 178	4 536
200 - 499	84 747	79 201	72 662	69 952	66 746	65 728	64 622
500 - 999	166 949	174 085	182 407	181 354	180 521	185 620	173 797
1 000 - 1 999	127 753	140 086	151 631	159 161	165 889	166 876	181 982
2 000 - 4 999	104 726	117 186	119 410	141 537	171 844	178 423	185 148
5 000 - 9 999	47 397	63 058	62 845	57 308	61 753	61 366	73 878
10 000 - 19 999	25 709	29 487	23 284	35 948	41 743	43 795	46 588
20 000 - 49 999	0	0	21 153	23 316	25 840	25 993	30 794
> 100 000	104 977	120 122	145 782	176 645	216 709	237 659	283 972
celkem	668 256	729 148	785 251	849 791	936 049	970 713	1 045 392

kategorie	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011
< 100	158	203	550	1 331	1 782	2 147	2 480
100 - 199	8 035	7 775	9 252	11 491	13 583	13 647	12 841
200 - 499	72 107	70 320	70 841	75 349	73 405	69 076	66 269
500 - 999	160 454	158 040	149 392	138 038	123 162	126 758	128 887
1 000 - 1 999	155 826	154 011	148 358	126 571	122 375	122 580	129 259
2 000 - 4 999	148 268	173 150	162 935	166 763	163 412	167 420	175 335
5 000 - 9 999	65 789	85 309	77 921	93 940	88 597	89 246	85 460
10 000 - 19 999	43 010	61 801	70 510	74 341	36 726	36 028	45 234
20 000 - 49 999	25 146	27 456	50 508	82 706	132 822	131 712	123 675
> 100 000	299 099	324 173	344 218	371 463	388 296	376 172	369 158
celkem	977 892	1 062 238	1 084 485	1 141 993	1 144 160	1 134 786	1 138 598

Tab. 3.3: Počet obcí v jednotlivých velikostních kategoriích obcí JMK
Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005, I. díl, ČSÚ, 2006

kategorie	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930
< 100	0	0	1	1	1	1	1
100 - 199	37	36	35	27	29	30	27
200 - 499	251	230	213	207	194	190	190
500 - 999	239	245	254	251	246	250	236
1 000 - 1 999	95	104	111	120	126	124	137
2 000 - 4 999	37	43	43	51	61	62	64
5 000 - 9 999	8	10	10	9	9	9	11
10 000 - 19 999	2	2	2	3	3	3	3
20 000 - 49 999	0	0	1	1	1	1	1
> 100 000	1	1	1	1	1	1	1
celkem	670	671	671	671	671	671	671

kategorie	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011
< 100	2	3	7	17	26	32	36
100 - 199	51	49	59	72	88	89	83
200 - 499	214	209	212	220	217	205	196
500 - 999	221	216	208	189	172	177	178
1 000 - 1 999	117	117	112	96	93	92	97
2 000 - 4 999	51	60	55	56	55	56	60
5 000 - 9 999	10	13	12	14	13	13	13
10 000 - 19 999	3	4	5	5	3	3	4
20 000 - 49 999	1	1	2	3	5	5	5
> 100 000	1	1	1	1	1	1	1
celkem	671	673	673	673	673	673	673

Tab. 3.4: Průměrná populační velikost obce v jednotlivých velikostních kategoriích obcí JMK
Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005, I. díl, ČSÚ, 2006

kategorie	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930
< 100	0,0	0,0	98,0	91,0	80,0	75,0	75,0
100 - 199	162,1	164,5	170,8	165,9	169,8	172,6	168,0
200 - 499	337,6	344,4	341,1	337,9	344,1	345,9	340,1
500 - 999	698,5	710,6	718,1	722,5	733,8	742,5	736,4
1 000 - 1 999	1 344,8	1 347,0	1 366,0	1 326,3	1 316,6	1 345,8	1 328,3
2 000 - 4 999	2 830,4	2 725,3	2 777,0	2 775,2	2 817,1	2 877,8	2 892,9
5 000 - 9 999	5 924,6	6 305,8	6 284,5	6 367,6	6 861,4	6 818,4	6 716,2
10 000 - 19 999	12 854,5	14 743,5	11 642,0	11 982,7	13 914,3	14 598,3	15 529,3
20 000 - 49 999	0,0	0,0	21 153,0	23 316,0	25 840,0	25 993,0	30 794,0
> 100 000	104 977,0	120 122,0	145 782,0	176 645,0	216 709,0	237 659,0	283 972,0
celkem	997,4	1 086,7	1 170,3	1 266,5	1 395,0	1 446,7	1 558,0

kategorie	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011
< 100	79,0	67,7	78,6	78,3	68,6	67,1	68,9
100 - 199	157,5	158,7	156,8	159,6	154,4	153,3	154,7
200 - 499	336,9	336,5	334,2	342,5	338,3	337,0	338,1
500 - 999	726,0	731,7	718,2	730,4	716,1	716,1	724,1
1 000 - 1 999	1 331,8	1 316,3	1 324,6	1 318,4	1 315,9	1 332,4	1 332,6
2 000 - 4 999	2 907,2	2 885,8	2 962,5	2 977,9	2 971,1	2 989,6	2 922,3
5 000 - 9 999	6 578,9	6 562,2	6 493,4	6 710,0	6 815,2	6 865,1	6 573,8
10 000 - 19 999	14 336,7	15 450,3	14 102,0	14 868,2	12 242,0	12 009,3	11 308,5
20 000 - 49 999	25 146,0	27 456,0	25 254,0	27 568,7	26 564,4	26 342,4	24 735,0
> 100 000	299 099,0	324 173,0	344 218,0	371 463,0	388 296,0	376 172,0	369 158,0
celkem	1 457,4	1 578,4	1 611,4	1 696,9	1 700,1	1 686,2	1 691,8

Z tabulek 3.2 až 3.4 rovněž vyplývá rostoucí podíl nejmenších populačních kategorií obcí (1-100, resp. 100-199 obyvatel) na celkovém počtu obyvatel, resp. na celkovém počtu obcí. Tento vývoj, patrný především v dlouhodobém srovnání, eskaloval zejména v období po 2. světové válce. Je tedy možné spojovat jej jak s válečným populačním útlumem, tak (a to hlavně) s prostorově-demografickými změnami v těsně poválečném období (odsun německého obyvatelstva a související, byť v čase dlouhodoběji rozložený dosídlovací proces) probíhajícími především na Znojemsku, Vranovsku, Mikulovsku a částečně i Břeclavsku. Socialistické regionální plánování pak posílilo regresivní vývoj v řadě venkovských obcí a ve svém výsledku vedlo k dalšímu nárůstu počtu obyvatel a obcí ve zmiňovaných nejmenších velikostních kategoriích obcí.

Krabicové grafy v obrázcích 3.2 až 3.5 popisují populační vývoj obcí JMK v jednotlivých dílčích časových etapách.

Rámeček 3.2

KRABICOVÝ GRAF

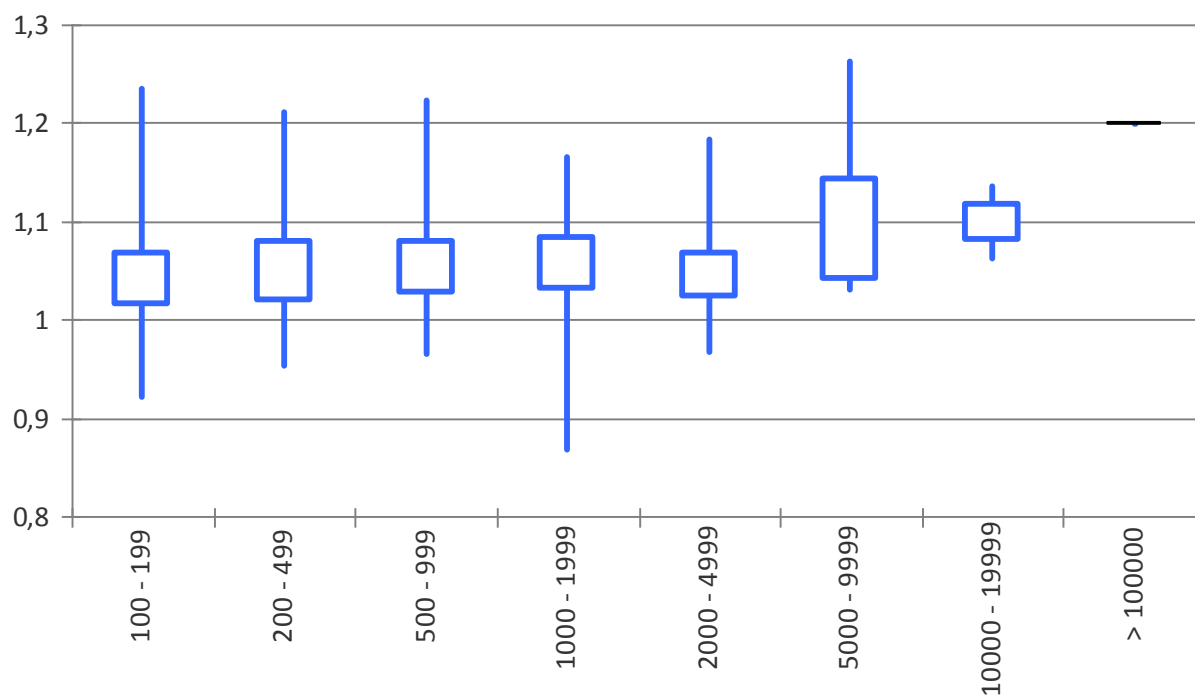
Krabicový graf (neboli Box-plot diagram) je grafickým znázorněním minima, maxima, prvního a třetího kvartilu. Obdélník vyjadřuje rozpětí, ve kterém se nalézá polovina hodnot jevu. Linie z něj vybíhající nahoru naznačuje rozpětí nejvyšších 25 % hodnot, linie vybíhající dolů pak rozpětí nejnižších 25 % hodnot. Krabicový graf je tak vhodný mj. pro zachycení rozptylu hodnot.

Z grafu zachycujícího relativní změnu počtu obyvatel mezi roky 1869 a 1910 (období klasické industrializace) je patrný populační růst napříč vymezenými velikostními kategoriemi obcí. Konfrontujeme-li graf s prostorovým rozložením změn zachycených na obrázcích 3.6 až 3.9,

vidíme plošně rozsáhlé růstové oblasti (zejména v období 1869 – 1880). Růstové jsou v tomto období zejména obce na Brněnsku, Ivančicku, Hodonínsku a Břeclavsku; je zde tedy silná souvislost s přítomností industriálních aktivit. Depopulační obce lze nalézt selektivně především v západních okrajových oblastech kraje.

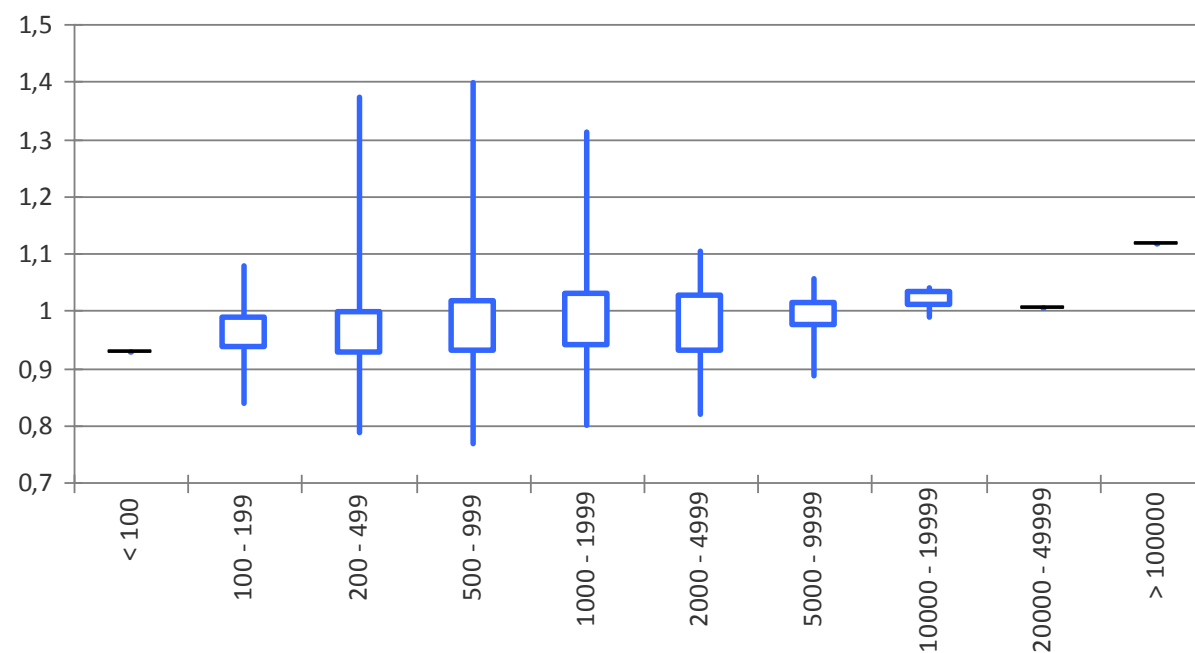
Obr. 3.2: Krabicový graf relativních změn počtu obyvatel v obcích JMK mezi roky 1869 a 1910 (za jednotlivé velikostní kategorie obcí)

Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005, I. díl, ČSÚ, 2006

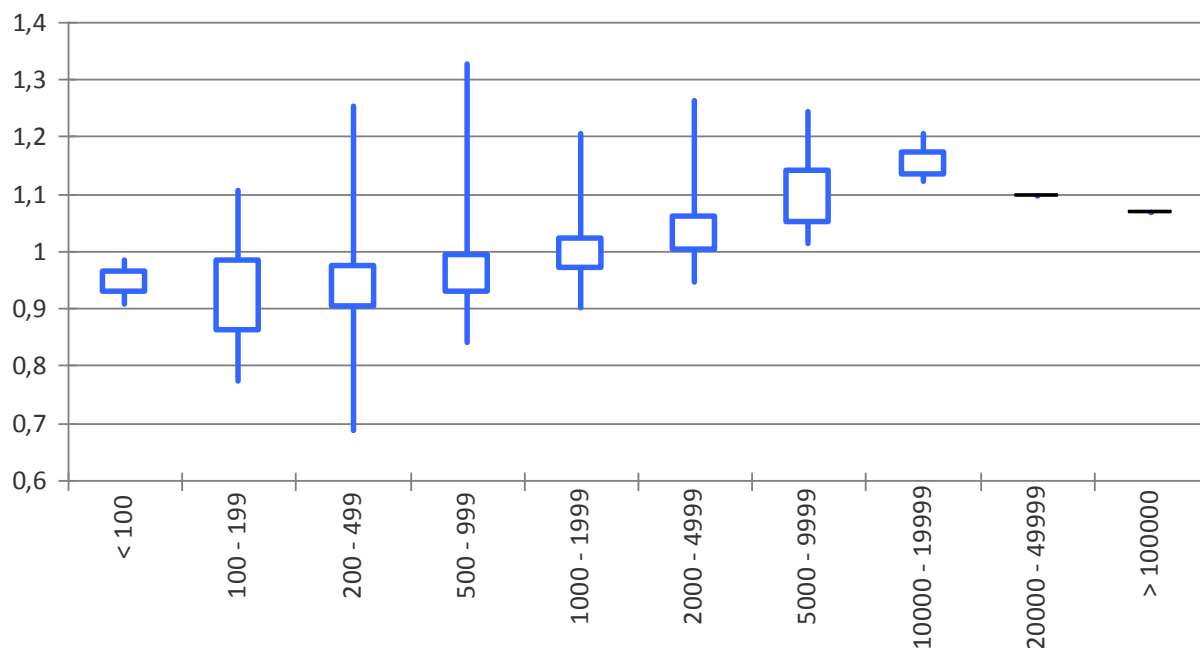

Obr. 3.3: Krabicový graf relativních změn počtu obyvatel v obcích JMK mezi roky 1910 a 1950 (za jednotlivé velikostní kategorie obcí)

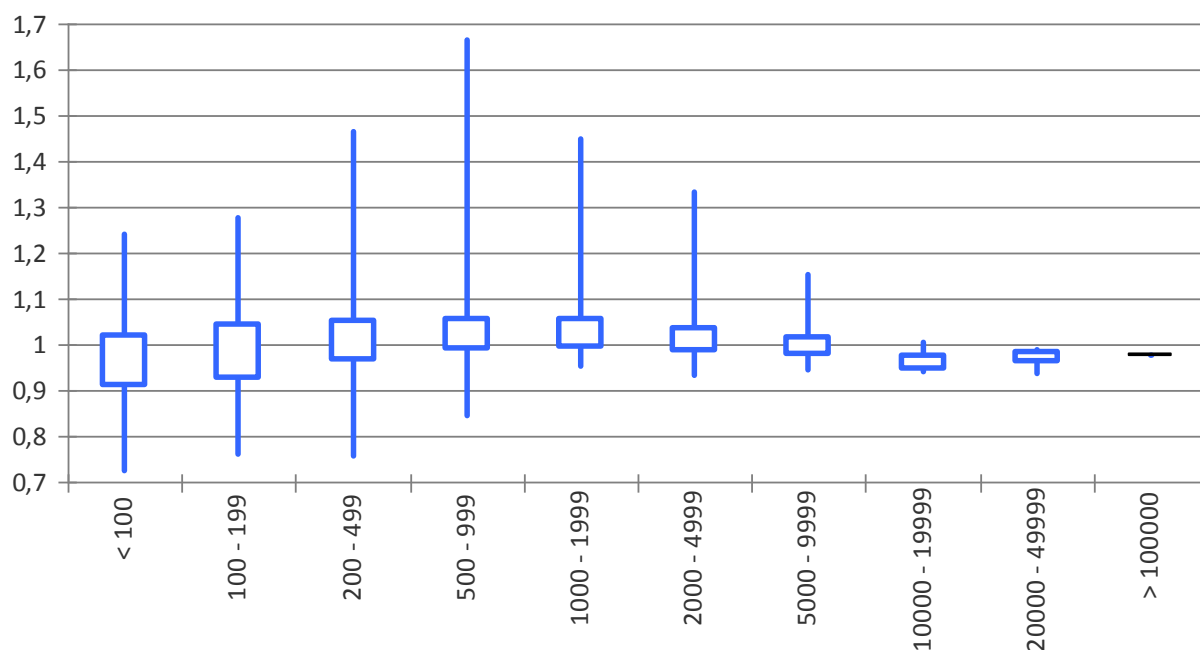
Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005, I. díl, ČSÚ, 2006

Obr. 3.4: Krabicový graf relativních změn počtu obyvatel v obcích JMK mezi roky 1950 a 1991 (za jednotlivé velikostní kategorie obcí)
Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005, I. díl, ČSÚ, 2006

Obr. 3.5: Krabicový graf relativních změn počtu obyvatel v obcích JMK mezi roky 1991 a 2011 (za jednotlivé velikostní kategorie obcí)
Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005, I. díl, ČSÚ, 2006

Graf na obrázku 3.3 postihující poměrně heterogenní období 1910 až 1950 přináší naopak obraz celkového populačního poklesu (s výjimkou větších městských sídel rostoucích zejména v období 1921 – 1930). Ze schémat na obrázcích 3.10 a 3.11 lze vyčíst sílící depopulační procesy v periferních oblastech kraje již pro období 1910 – 1930, nicméně razantní plošné negativní změny se odehrály mezi lety 1930 a 1950, a to v souvislosti s válečným a těsně poválečným vývojem popisovaným v textu výše (obr. 3.12).

Socialistické období je charakteristické zvýšenou diferenciací populačního vývoje obcí; diferenciacie je zřetelná jak v prostorovém smyslu, tak i mezi jednotlivými velikostními kategoriemi obcí. Z grafu na obrázku 3.4 je zřetelný růst obcí ve velikostních kategoriích nad 2 000 obyvatel a naopak převážně regresivní (byť značně diverzifikovaný) vývoj u menších obcí. Prostorové rozložení růstu zachycené na obrázcích 3.13 až 3.16 potvrzuje důraz kladený socialistickým plánováním na roli středních měst. Přibližně od 60. let jsou naopak patrné depopulační tendence u řady venkovských sídel.

Aktuální vývoj po roce 1991 zobrazovaný krabicovým grafem na obrázku 3.5 naznačuje do jisté míry zastavení nejsilnějších depopulačních trendů a přechod do fáze stagnace (týká se zejména období 1991 – 2001), vystřídané mezi lety 2001 a 2011 silným populačním růstem obcí v širším zázemí Brna a depopulací v periferních oblastech kraje (obr. 3.17 a 3.18). Významným rysem tohoto období je převážně stagnující či regresivní vývoj obcí nad 10 000 obyvatel.

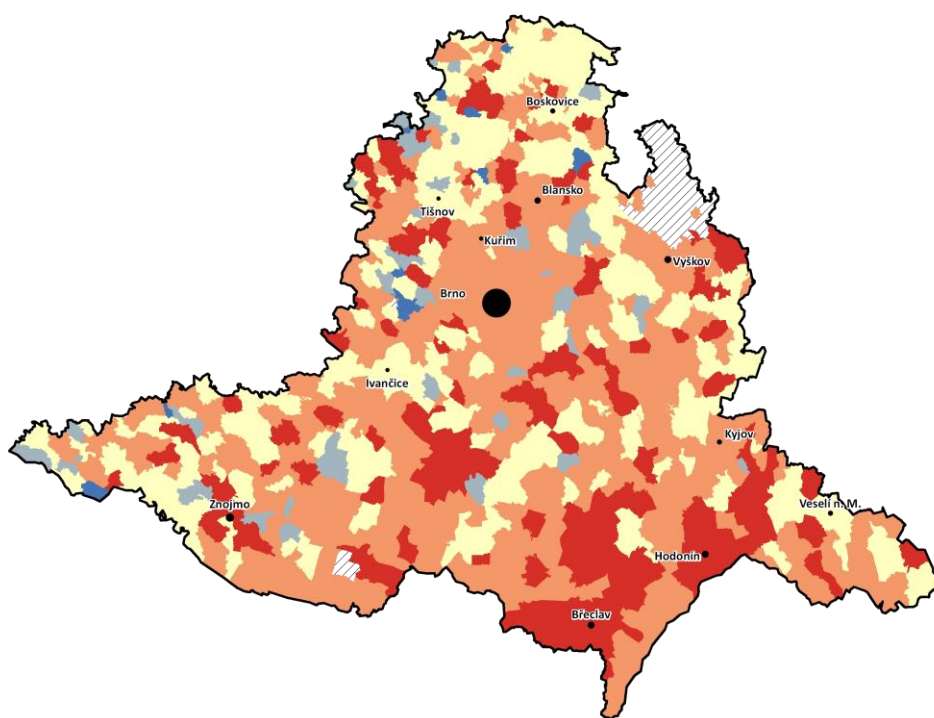
Rámeček 3.3

VÝZNAM RETROSPEKTIVNÍ ANALÝZY

Podrobná analýza historického vývoje sídelního systému zdánlivě nemá přímou vazbu k popisu a vysvětlení současných sídelních procesů. Jak již však bylo naznačeno v úvodu studie, sídelní systém je systémem s výraznou časoprostorovou setrvačností. Řada procesů, událostí a plánovacích rozhodnutí proběhlých v minulosti vytváří rámec současných sídelních vztahů. Industrializační procesy, odsun německého obyvatelstva či uplatňování střediskové soustavy osídlení pozměnily rozmístění obyvatelstva, pracovních příležitostí či dalších sídelních funkcí a vytvořily tak lokální kontext aktuálních socio-ekonomických a politicko-plánovacích procesů. Retrospektivní analýza je tak vhodným východiskem pro studium a interpretaci současného fungování sídelního systému.

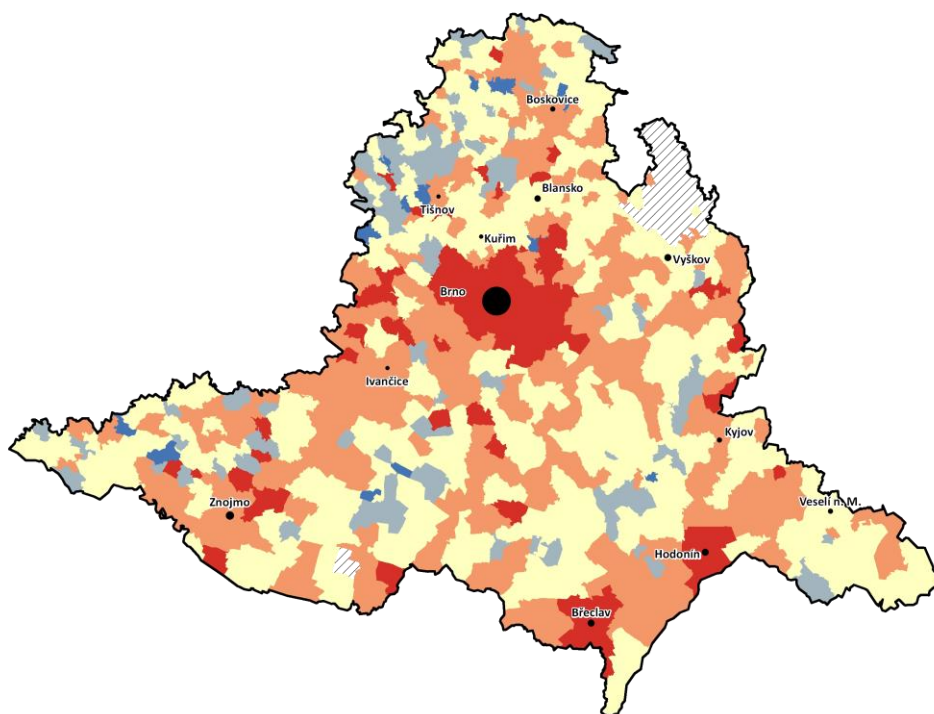
Obr. 3.6: Relativní změny počtu obyvatel v obcích JMK mezi roky 1869 a 1880
Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005, I. díl, ČSÚ, 2006

■ silný nárůst ■ mírný nárůst ■ stagnace ■ mírný pokles ■ silný pokles

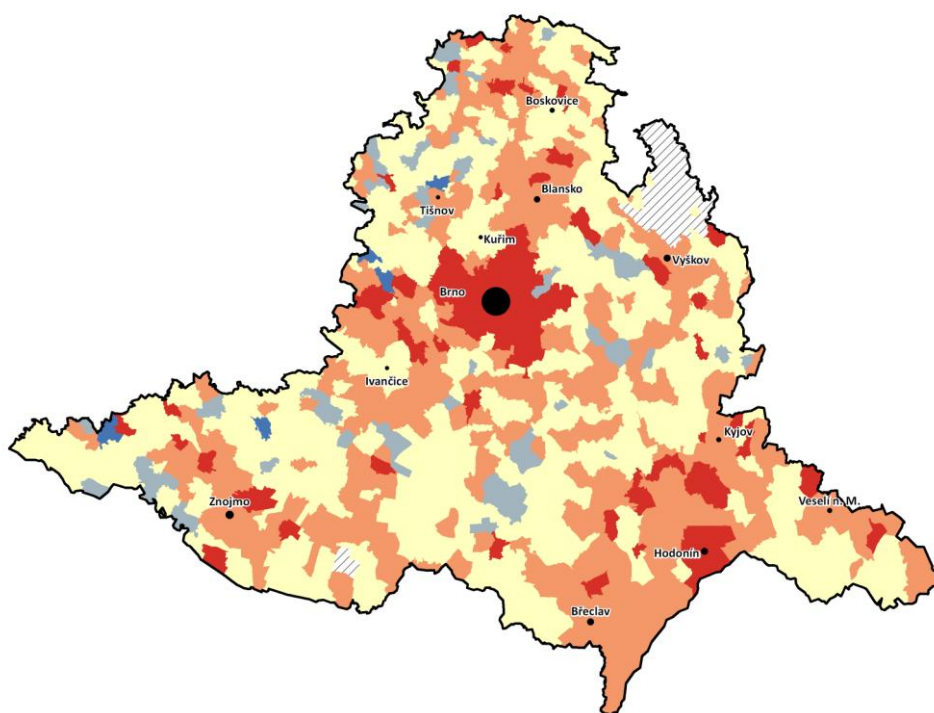
Obr. 3.7: Relativní změny počtu obyvatel v obcích JMK mezi roky 1880 a 1890
Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005, I. díl, ČSÚ, 2006

■ silný nárůst ■ mírný nárůst ■ stagnace ■ mírný pokles ■ silný pokles

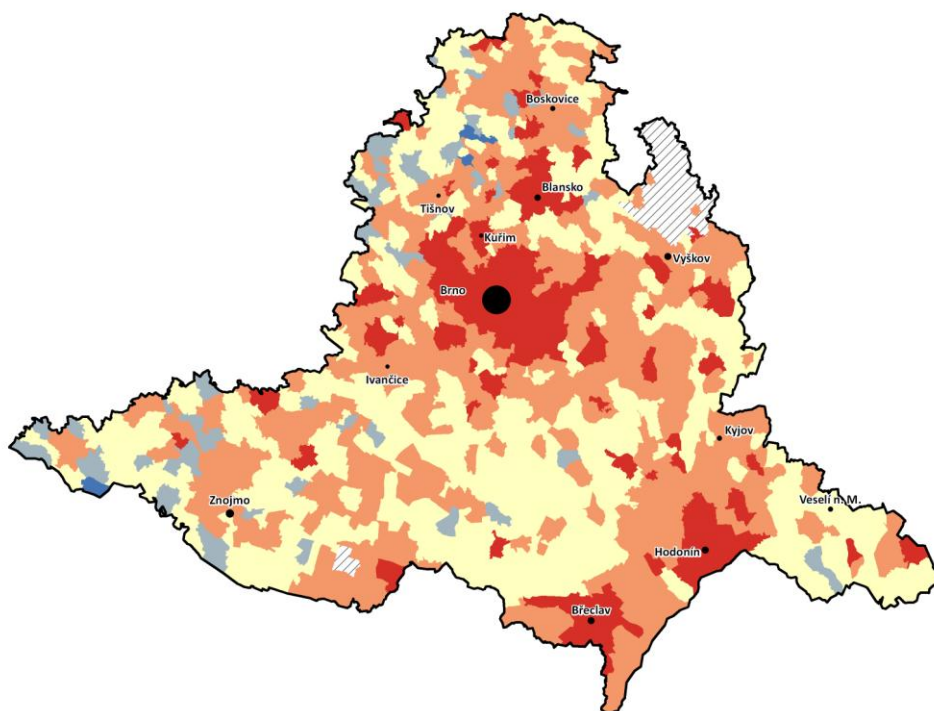
Obr. 3.8: Relativní změny počtu obyvatel v obcích JMK mezi roky 1890 a 1900
Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005, I. díl, ČSÚ, 2006

■ silný nárůst ■ mírný nárůst ■ stagnace ■ mírný pokles ■ silný pokles

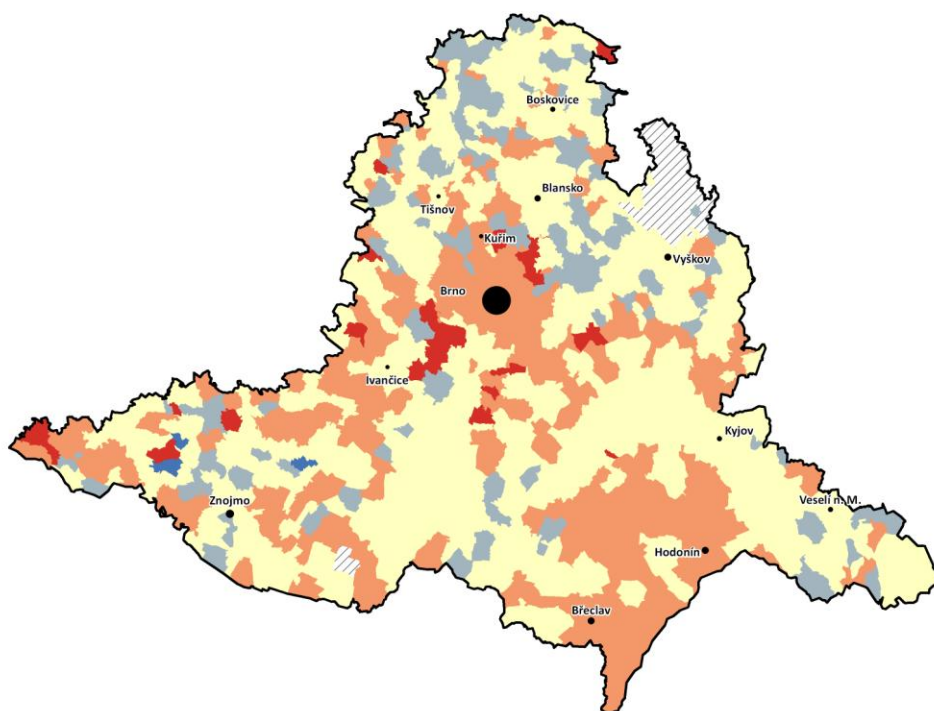
Obr. 3.9: Relativní změny počtu obyvatel v obcích JMK mezi roky 1900 a 1910
Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005, I. díl, ČSÚ, 2006

■ silný nárůst ■ mírný nárůst ■ stagnace ■ mírný pokles ■ silný pokles

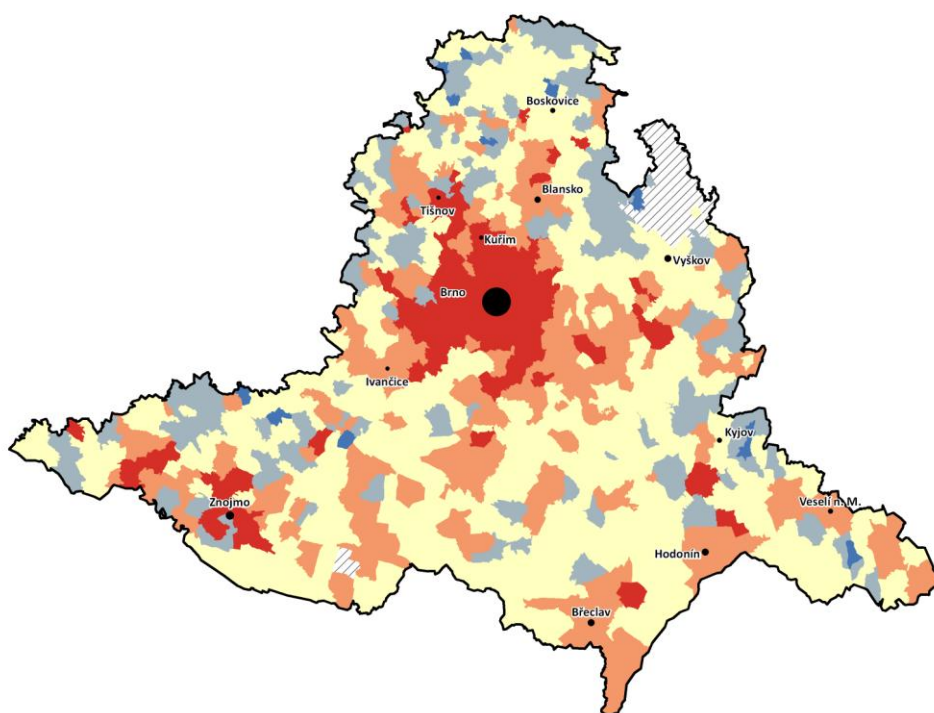
Obr. 3.10: Relativní změny počtu obyvatel v obcích JMK mezi roky 1910 a 1921
Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005, I. díl, ČSÚ, 2006

■ silný nárůst ■ mírný nárůst ■ stagnace ■ mírný pokles ■ silný pokles

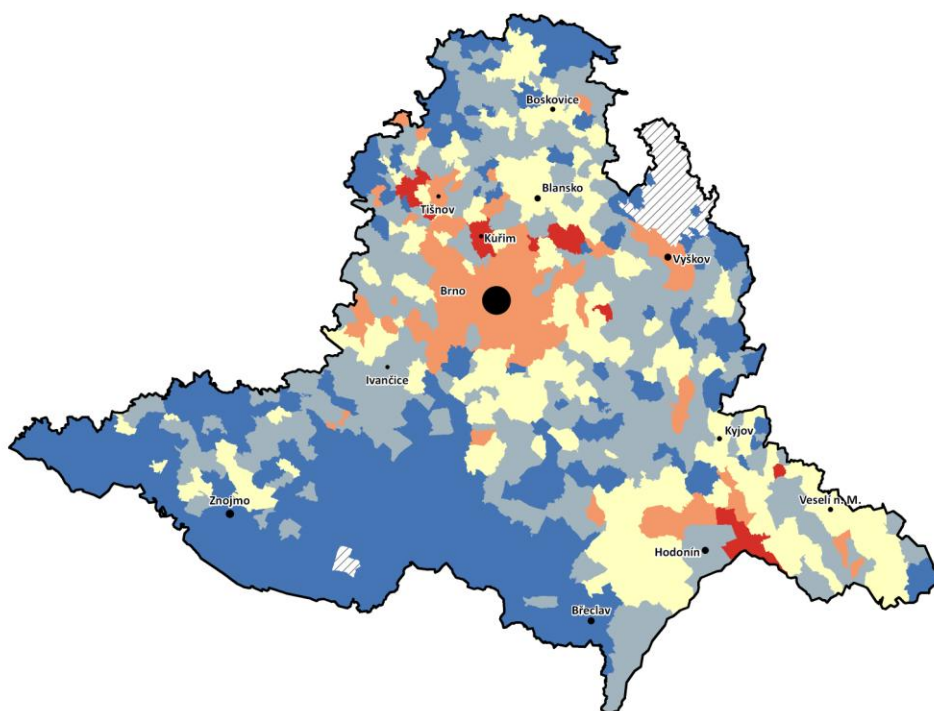
Obr. 3.11: Relativní změny počtu obyvatel v obcích JMK mezi roky 1921 a 1930
Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005, I. díl, ČSÚ, 2006

■ silný nárůst ■ mírný nárůst ■ stagnace ■ mírný pokles ■ silný pokles

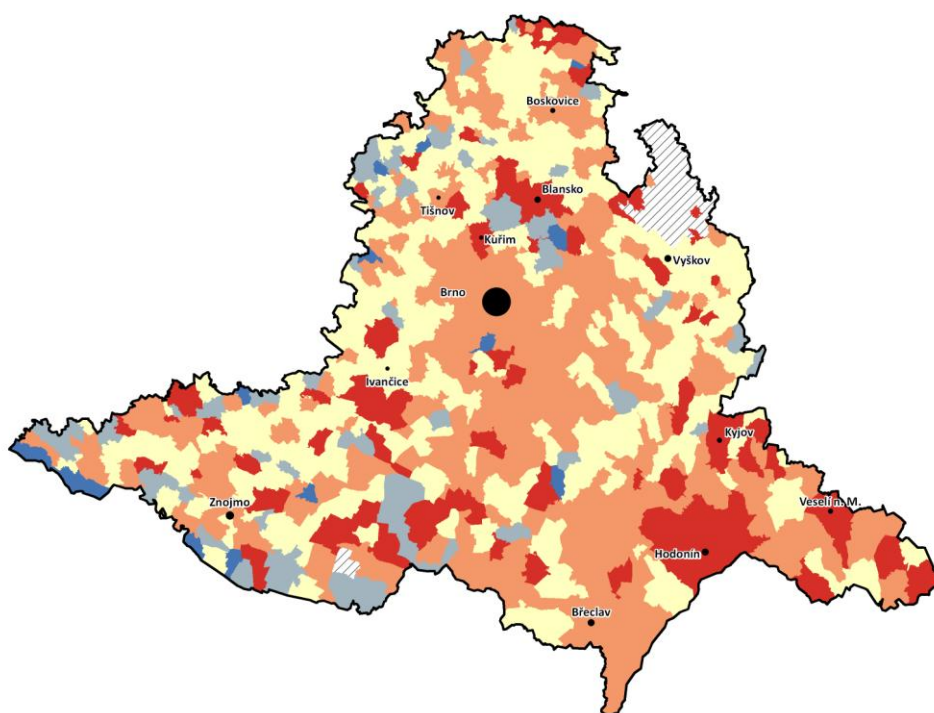
Obr. 3.12: Relativní změny počtu obyvatel v obcích JMK mezi roky 1930 a 1950
Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005, I. díl, ČSÚ, 2006

■ silný nárůst ■ mírný nárůst ■ stagnace ■ mírný pokles ■ silný pokles

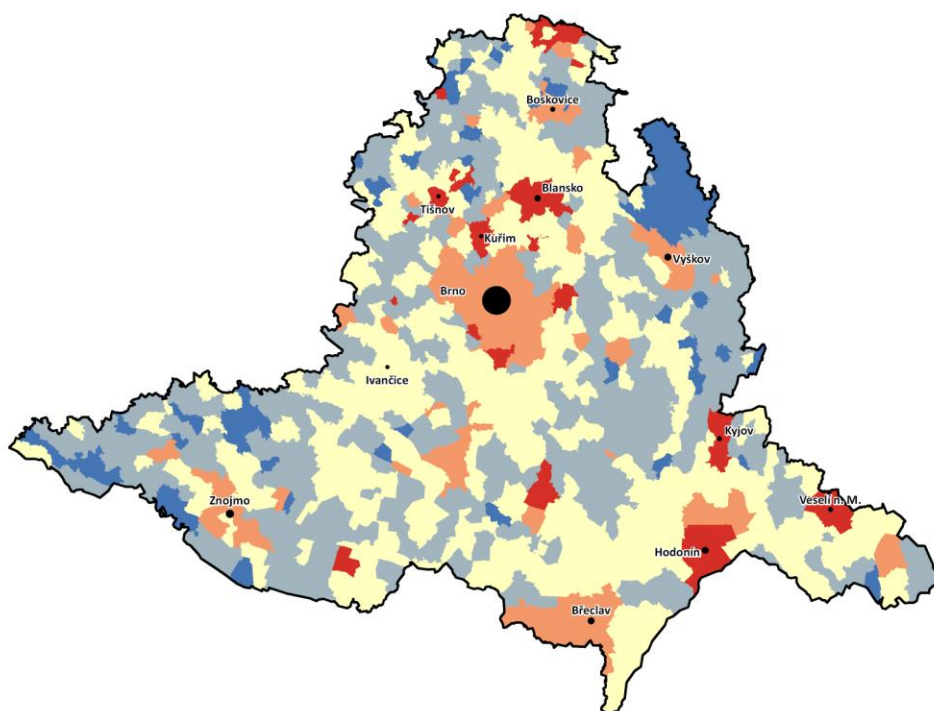
Obr. 3.13: Relativní změny počtu obyvatel v obcích JMK mezi roky 1950 a 1961
Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005, I. díl, ČSÚ, 2006

■ silný nárůst ■ mírný nárůst ■ stagnace ■ mírný pokles ■ silný pokles

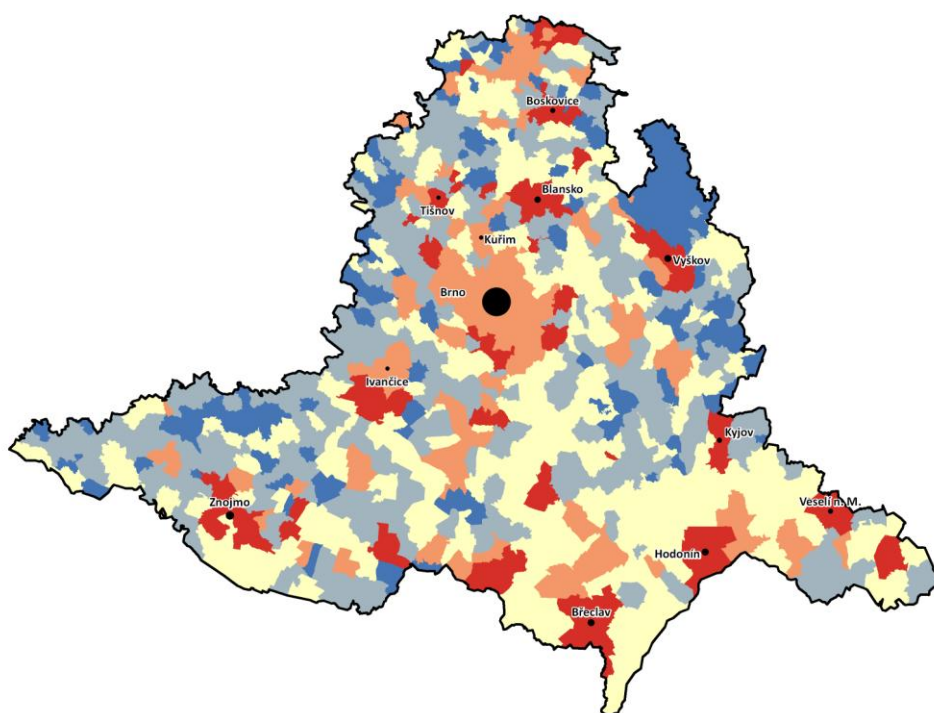
Obr. 3.14: Relativní změny počtu obyvatel v obcích JMK mezi roky 1961 a 1970
Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005, I. díl, ČSÚ, 2006

■ silný nárůst ■ mírný nárůst ■ stagnace ■ mírný pokles ■ silný pokles

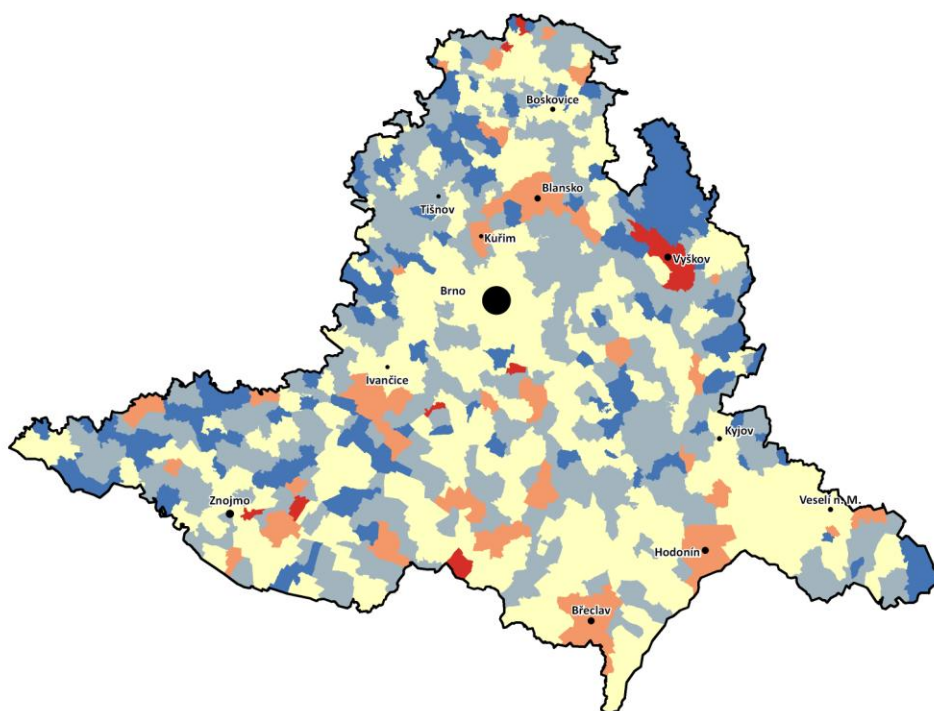
Obr. 3.15: Relativní změny počtu obyvatel v obcích JMK mezi roky 1970 a 1980
Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005, I. díl, ČSÚ, 2006

■ silný nárůst ■ mírný nárůst ■ stagnace ■ mírný pokles ■ silný pokles

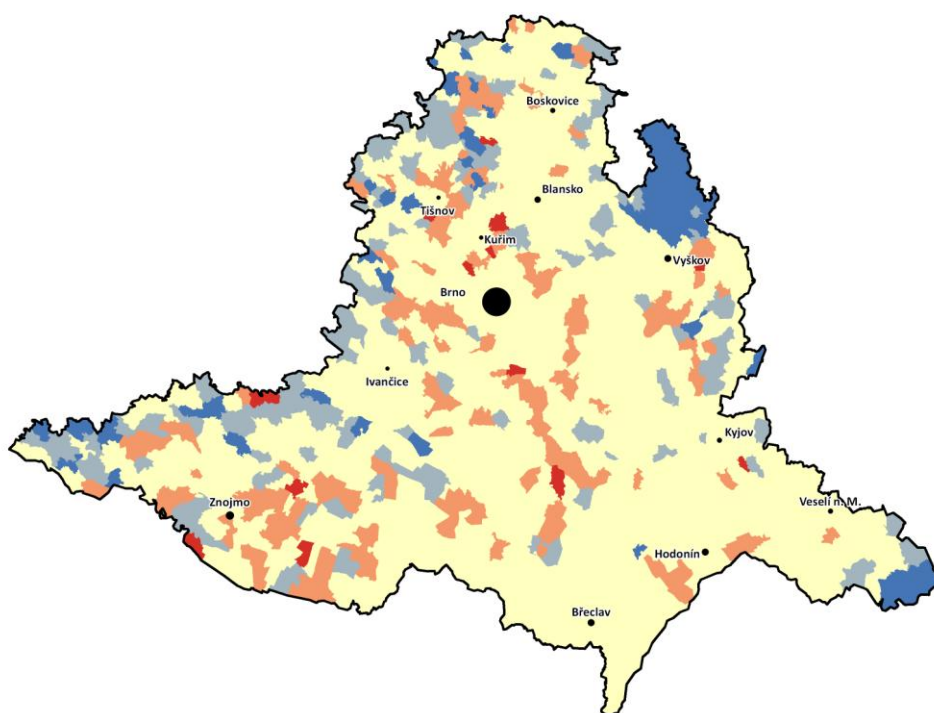
Obr. 3.16: Relativní změny počtu obyvatel v obcích JMK mezi roky 1980 a 1991
Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005, I. díl, ČSÚ, 2006

■ silný nárůst ■ mírný nárůst ■ stagnace ■ mírný pokles ■ silný pokles

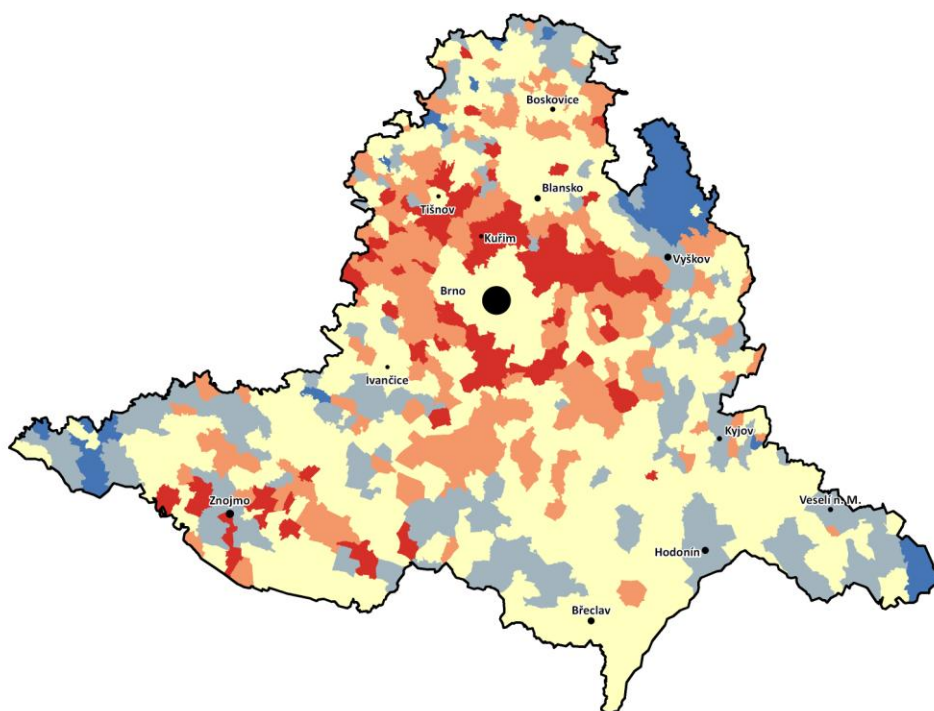
Obr. 3.17: Relativní změny počtu obyvatel v obcích JMK mezi roky 1991 a 2001
Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005, I. díl, ČSÚ, 2006

■ silný nárůst ■ mírný nárůst ■ stagnace ■ mírný pokles ■ silný pokles

Obr. 3.18: Relativní změny počtu obyvatel v obcích JMK mezi roky 2001 a 2011
Zdroj: Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005, I. díl, ČSÚ, 2006

■ silný nárůst ■ mírný nárůst ■ stagnace ■ mírný pokles ■ silný pokles

3.3 STRUČNÉ SHRUTÍ KAPITOLY 3

- Dlouhodobý populační vývoj obcí JMK byl významně ovlivněn procesy klasické industrializace, válečnou a poválečnou sídelní reorganizací a socialistickou regionální politikou.
- Raná industrializace v prostoru JMK přinesla relativně rychlý ekonomický a populační vzestup Brna, resp. širší brněnské aglomerace. Rozmístění rané industrializace bylo velmi nerovnoměrné – rozsáhlé části jižní Moravy (Znojemsko, Břeclavsko a Hodonínsko) nebyly v průběhu 19. století zprůmyslnováním významněji dotčeny.
- Od poloviny 19. století probíhaly intenzivní procesy prostorové koncentrace obyvatelstva, které se zpomalily či dokonce změnily v částečně dekoncentrační až v posledním desetiletí.
- V poválečném období došlo k plošné depopulaci v rozsáhlých, zejména jižních a jihozápadních oblastech kraje.
- Socialistické období znamenalo hlubokou diferenciaci populačního vývoje obcí. Kolektivizace zemědělství a procesy socialistické industrializace vedly k růstu obcí zejména ve velikostních kategoriích od 5 do 20 tisíc obyvatel; regresivní vývoj naopak zaznamenávaly malé obce.
- Období po roce 1991 je dominována nárůstem počtu obyvatel v obcích brněnské metropolitní oblasti (nikoli už v samotném Brně). Zřejmý je pokles počtu obyvatel větších měst.

Použitá literatura a zdroje:

HAMPL, M., GARDAVSKÝ, V., KÜHNEL, K. (1987): Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČR, Praha.
HAMPL, M. (1996): Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. Praha.
HORSKÁ, P., MAUR, E., MUSIL, J. (2002): Zrod velkoměsta – urbanizace českých zemí a Evropa. Litomyšl.
SRB, V. (2004): 1000 let obyvatelstva českých zemí. Praha.

Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005, I. díl, ČSÚ, 2006